

DYSKUSJE, POLEMIKI

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2019.32>

ANDRZEJ KOKOWSKI

(Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie)

JOACHIM ZDRENKA

(Uniwersytet Zielonogórski)

LEKSYKON KRAJNY – CZYLI PÓŁPRAWDY HISTORII REGIONU*

W 2018 r. nakładem 2000 egzemplarzy wydawnictwa Rekpol z Bydgoszczy ukazała się praca zbiorowa pt. *Leksykon Krajny*, opublikowana ze środków „Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”. Redaktorem książki jest Sławomir Łaniecki, a hasła opracowało 14 autorów: Tomasz Fiałkowski, Mariusz Gratkowski, Katarzyna Hass, Mirosław Jasiński, Daniel Kamiński, Jowita Kęcińska-Kaczmarek, Krzysztof Kołatka, Ewa Krasicka-Korczyńska, Sławomir Łaniecki, Wojciech Odrobiński, Tomasz Pasieka, Bogdan Rudzionek, Roman Skiba oraz Wojciech Zawadzki (w wykazie autorów nazwiska nie zostały uszeregowane alfabetycznie, ale według stopni i tytułów naukowych!). Książka liczy 224 strony, z czego leksykon zajmuje 165 stron (s. 10–175); dalej znajduje się bibliografia (s. 177–197) oraz indeks haseł (s. 199–224). Całość uzupełniają wklejki z 64 kolorowymi ilustracjami. Część zasadniczą podzielono na sześć działów: *Przyroda* (64 hasła), *Ludzie i wydarzenia* (99 haseł, w tym samych wydarzeń dotyczy 11 haseł), *Gwara* (51 haseł), *Zwyczaje, obrzędy, tradycja* (22 hasła), *Miejsca i architektura* (32 hasła) i *Organizacje* (18 haseł), ale numer postawiono tylko przy tym ostatnim dziale. Obszar i przedmiot zainteresowania autorów został zaprezentowany na schematycznej mapce zatytułowanej *Obszar historycznej Krajny*, zamieszczonej na ostatniej stronie, oraz w objaśnieniu znaczenia terminu Krajna we *Wprowadzeniu* (s. 5).

Do inicjatywy opracowania i opublikowania *Leksykonu Krajny* należy odnieść się jak najbardziej pozytywnie. Jak zawsze w takich przypadkach, oczekiwania czytelników są zazwyczaj wysokie, ale też równie często niezaspokojone. Po szczegółowym przestudiowaniu książki doszliśmy niestety do wniosku, że ma ona (poza wieloma) podstawowy mankament. Wbrew tytułowi koncen-

* *Leksykon Krajny*, red. Sławomir ŁANIECKI, Rekpol sp. z o.o., Bydgoszcz 2018, ss. 224, ISBN 978-83-64787-08-9.

truje swoją uwagę na wschodniej części Krajny, traktując tę zachodnią, nazywaną też złotowską, nie tylko marginalnie, lecz także jednostronnie – o czym będziemy przekonywali w dalszej części naszego tekstu. Zanim jednak do tego przejdziemy, chcemy zwrócić uwagę, że redaktor wydawnictwa złamał obowiązującą zasadę: do tego rodzaju leksykonów nie wprowadza się biogramów osób jeszcze żyjących (Rafał Blechacz – wybitny pianista oraz Jowita Kęcińska-Kaczmarek – współautorka tomu).

Koncentrując się na hasłach dotyczących ziemi złotowskiej, odczuwa się nie tylko wielki niedosyt z powodu niewielkiej ich liczby, lecz także widzi się jednostronność w ich doborze. Wynika to zarówno z braku rozeznania w materii, jak i po prostu niewiedzy o literaturze przedmiotu. Pomijamy potrzebę sięgnięcia do literatury niemieckojęzycznej, będącej przecież kopalnią wiadomości na tematy wydzielone w leksykonie. Martwi brak rozeznania w piśmiennictwie polskojęzycznym, a to ono stanowi przecież klasyczną „ściągę” dla konstrukcji takich przedsięwzięć.

W dziale *Przyroda* brakuje nie tylko złotowskich jezior, lecz także innych pomników przyrody, których na tym terenie jest wiele, że wspomnimy tylko o złotowskiej Górze Żydowskiej. Nie można przecież zapomnieć o złotowskim parku leśnym „Zwierzyniec”, będącym eksperymentem zagospodarowania przestrzennego końca XIX w. w skali ponadregionalnej, którego projektantem był słynny ogrodnik i architekt krajobrazu Peter Joseph Lenné (1789–1866)¹.

Najwięcej kontrowersji wzbudza jednak dział *Ludzie i wydarzenia*, w którym znalazło się jedynie siedem haseł dotyczących bezpośrednio ziemi złotowskiej. Obok księdza patrona dra Bolesława Domańskiego (tylko 28 wierszy) i ks. Maksymiliana T. Grochowskiego oraz zasłużonego działacza Jana Rożeńskiego znalazł się niefortunnie umieszczony biogram J. Kęcińskiej-Kaczmarek (29 wierszy, dłuższy od poświęconego ks. B. Domańskiemu), co wyczerpuje pulę złotowskich biogramów. Otóż liczba chociażby kapłanów zasłużonych dla polskośći jest znacznie większa. Ponadto na uwzględnienie zasługuje jeszcze cała gama „cywilnych” działaczy polskich z Krajny złotowskiej, a są tu postacie monumentalne, że wymienimy tylko Jana Kantego Kocika, dyrektora Banku Ludowego, czy Teofila Kokowskiego, prezesa Spółdzielni „Rolnik”, że o nauczycielach, takich jak ściety w berlińskim Moabcie Bronisław Kokowski z Kleszczyzny czy też Leon Horst, tylko wspomnimy.

Nawet przy tak skromnym zasobie informacji podczas lektury odnosi się wrażenie, że historia Krajny złotowskiej to tylko dzieje działalności Związku

¹ Chociaż trudno nie sięgnąć tutaj po europejskiego prekursora ochrony przyrodniczego dziedzictwa Richarda Frasego z Piły, działającego również na zachodniej Krajnie, zob. Rafał RUTA, *Richard Frase (1894–1945) – pionier badań przyrody okolic Piły*, Kronika Wielkopolski, 2007, nr 3 (123), s. 33–46; idem, *Richard Frase (1894–1945) – Pionier und Naturschutzforscher der Umgebung von Schneidemühl*, Schneidemühler Heimatbrief, 2008 (März/April), s. 12–15.

Polaków w Niemczech, a to jest oczywiste fałszowanie historii. Dla dziejów regionu ważni są przecież też „inni” Polacy. Skoro znalazł się biogram Arnolda z Wałdowa (zmarłego około 1404 r.), właściciela Mroczy, to na taki zasłużyli niewątpliwie właściciele Złotowa i Krajenki: Łabiscy, Potuliccy, Grudzińscy, Działyńscy, Sułkowscy i Komierowscy; jak również następujący po nich niemieccy właściciele, z Hohenzollernami włącznie. Czyżby z powodu tych ostatnich odstąpiono od pomysłu opracowania pełnego wykazu złotowskich właścicieli? Nie umniejszając zasług polskiego ruchu narodowego na Krajnie złotowskiej, nie można nie dostrzegać, że w 1939 r. liczba tutejszej ludności polskiej wynosiła już tylko niecałe 30%. Zatem w *Leksykonie Krajny*, jako regionu geograficzno-historycznego, a nie narodowościowego, należy ująć hasła adekwatne do roli i zasług w rozwoju tej krainy. Historyk niemiecki Friedrich Wilhelm Schmitt otrzymał swój biogram, brakuje jednak jego pracy w bibliografii². Najbardziej zasłużony dla tej części Krajny Otto Goerke³ już na to nie zasłużył, chociaż znalazł się w bibliografii. Nie znalazło się miejsca dla barwnej postaci złotowskiego kronikarza i wydawcy prasowego Ericha Hoffmanna⁴, ale nie powinno zabraknąć tutaj też przynajmniej dwóch polityków: burmistrza Carla Friedricha Brandta, autora podręcznika o dziejach Złotowa z kapitalnym opisem żydowskiego kirkutu⁵, i landrata Curda Jansena, twórcy m.in. muzeum powiatowego⁶, którzy troskliwie dbali o zachowanie wielokulturowego obrazu Krajny. Pominięto też jednego z największych konstruktorów rakiet i pioniera podboju kosmosu Wernhera von Brauna (urodzonego w 1912 r. w Wyrzysku)! Czyżby tylko z tego powodu, że byli Niemcami?

² Friedrich W. SCHMITT, *Der Kreis Flatow*, Thorn 1867.

³ Herbert LANSKE, *Rektor Otto Goerke*, [in:] *Heimatbuch für den Kreis Flatow, Grenzmark Posen-Westpreußen, Provinz Pommern*, hrsg. v. Friedrich J. WILCKENS, Arnold BRAUN, Wittin-gen 1971, s. 243–244; Andrzej KOKOWSKI, *Robert Liebig – archeolog amator z Wielkopolski – Ein Amateurarchäologe aus Großpolen*, Lublin 2016, s. 156–159.

⁴ Jego kapitalne dzienniki wydało Muzeum Ziemi Złotowskiej, w serii pod redakcją Zofii Korpusik-Jelonkowej: *Flatow in den Augen von Erich Hoffmann. Menschen – Fakten – Anekdoten der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, hrsg. v. Joachim ZDRENKA (Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 1), Złotów 2007; *Kreis Flatow am Scheideweg 1918–1922, Aufzeichnungen* v. Erich Hoffmann, hrsg. v. Joachim ZDRENKA (Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 3), Złotów 2008; *Kronika Złotowa i okolic, cz. 1: Lata 1800–1900*, opr. Joachim ZDRENKA (Z notesu Ericha Hoffmanna, Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 4), Złotów 2009; *Kronika Złotowa i okolic, cz. 2: Lata 1901–1920*, opr. Joachim ZDRENKA (Z notesu Ericha Hoffmanna, Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 5), Złotów 2010; *Kronika Złotowa i okolic, cz. 3: Lata 1921–1952*, opr. Joachim ZDRENKA (Z notesu Ericha Hoffmanna, Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 6), Złotów 2011.

⁵ Carl F. BRANDT, *Flatau. Ein Heimatbuch für Schule und Haus*, Flatow 1926.

⁶ Curd JANSSEN, *Der Kreis Flatow im Wandel der Zeiten*, Heimat-Kalender für den Kreis Flatow, Jg. 11: 1927, s. 33–36.

Naszym zdaniem na miejsce w leksykonie zasługuje również kilka postaci powojennej historii Krajny złotowskiej: paru profesorów złotowskiego Liceum Ogólnokształcącego (Czesław Buchwald, Mieczysław Gołębiowski, Franciszek Włoszczyński, Maria Kuderewicz, Edmund Zieliński), stanowiących o randze szkoły i kulturowym obrazie miasta⁷; czy chociażby legenda złotowskich restauratorów, Bazyli Poczajowiec⁸, dbający o nieznaną w czasach PRL-u sznyt i szyk, goszczący wszystkich najważniejszych artystów, którzy odwiedzali Złotów. Również historia Żydów na Krajnie nie uwzględniła najnowszej literatury przedmiotu, zwłaszcza w odniesieniu do ziemi złotowskiej⁹.

Redakcja postanowiła włączyć do leksykonu tematykę archeologiczną. Zrobiła to na swoje nieszczęście, ponieważ dwa hasła z dwóch różnych działów: *kultura pomorska* i *cmentarzysko w Osieku* są skrajnie dyletanckie. Pominając to, że pierwsze z nich powstało na podstawie publikacji z 1985 r. (sic!), to zespół redakcyjny nie ma najmniejszego pojęcia, że największego w historii odkrycia archeologicznego na Krajnie dokonano jeszcze przed wojną, w Śmiardowie – *nomen omen* – Krajeńskim¹⁰. Stało się ono podstawą do zdefiniowania nowego zjawiska kulturowego – kultury grobsko-śmiardowskiej¹¹, o której uczą się studenci również poza granicami kraju, gdyż jest ono kluczem do rozumienia procesów przejścia z epoki kamienia do epoki brązu. W związku z tym aż się prosi o hasło poświęcone odkrywczy, ale też znakomitemu badaczowi starożytności Krajny Friedrichowi Holterowi¹². A Osiek jest ciągle odkryciem, delikatnie rzecz ujmując, mało znanym, gdy tymczasem, na przykład,

⁷ Andrzej KOKOWSKI, *Złotów. Opowieść o małym miasteczku*, Lublin 2012, s. 117–126.

⁸ Witold POCZAJOWIEC, *Ech, ty życie! Wspomnienie o ojcu, Bazyliu Poczajowcu*, [in:] *Złotów nasz i wasz*, cz. 3, red. Zofia KORPUSIK-JELONKOWA, Złotów 2014, s. 129–252.

⁹ Joachim ZDRENKA, *Żydzi powiatu złotowskiego (1859–) 1874–1945 / Juden des Landkreises Flatow (1859–) 1874–1945*, Złotów 2013.

¹⁰ Żeby przywołać tylko polskojęzyczne opracowania: Andrzej KOKOWSKI, *Przygoda z archeologią, czyli najstarsze dzieje Krajny Złotowskiej (do czasów lokacji miasta Złotowa)*, Warszawa 2011, s. 190–193; idem, Wieńczysław NIEMIROWSKI, *Na tropie zaginionych odkryć. Archeologia w prasie regionalnej byłej prowincji Grenzmark – Posen-Westpreußen. Auf den Spuren von verlorenen Entdeckungen. Die Archäologie im Spiegel der Presse der ehemaligen Provinz Grenzmark – Posen-Westpreußen*, Lublin 2016, s. 261–292.

¹¹ Klaus SCHÄFER, *Die Schmirtenauer Kultur. Zur Ordnung der frühen Bronzezeit im Netze-Warthe-Raum* (Bonner Hefte zur Vorgeschichte, Nr. 23), Bonn 1987; idem, *Die Śmiardowo Kultur. Ein Beitrag zur frühen Bronzezeit in Nordwest Polen*, *Archeologia Polski*, t. 35: 1990, s. 57–86; *Wczesna epoka brązu*, red. Aleksander GARDAWSKI, Jan KOWALCZYK (Prahistoria ziem polskich, t. 3), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 128–136.

¹² Andrzej KOKOWSKI, *Friedrich Holter – ein fast vergessener Prähistoriker*, [in:] *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts. Interaction without borders. Exemplary archaeological research at the beginning of the 21st century*, Bd. 2, hrsg. v. Berit V. ERIKSEN, Angelika ABEGG-WIGG, Ralf BLEILE, Ulf ICKERODT, Schleswig 2017, s. 863–876; idem, *Z badań nad historią wielkopolskiej archeologii. Dr Friedrich Holter*, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. 53: 2017, s. 303–330.

niedostrzeżone w leksykonie cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza i z okresu rzymskiego z Zakrzewskiej Osady mają efektowną, obszerną, wysoko cenioną monografię autorstwa Jolanty i Józefa Łosiów¹³. Wyraźnie „patriotyczne” nachylenie strategii układania leksykonu wymagałoby więc chociażby notek o kilku grodach słowiańskich¹⁴.

Pomijamy tutaj działy *Gwara i Zwyczaje, obrzędy, tradycja*. Nie czujemy się po prostu kompetentni w ocenie wartości zebranych w nich haseł, aczkolwiek z trudem przebijaliśmy się przez pierwszy z wymienionych, który wymaga przygotowania językoznawczego do odczytania transkrypcji (zapisów fonetycznych). Myślimy, że przeciętny odbiorca leksykonu będzie czuł się jeszcze bardziej bezradny.

Nieco więcej miejsca poświęcimy działowi *Miejsca i architektura*. To również niekompletne zestawienie co dział drugi. Co jest tym bardziej niezrozumiałe, że dysponujemy szeregiem zestawień porządkujących wiedzę o takich zasobach, ale autorzy zdają się o nich nie wiedzieć¹⁵, a jeżeli nawet wiedzą, to nie potrafią ich wykorzystać¹⁶.

Tym bardziej bolesny jest brak haseł poświęconych złotowskim kościołom, a przecież barokowy kościół farny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny to prawdziwa perła baroku regionu¹⁷, natomiast kościół św. Stanisława Kostki, dawny kościół ewangelicki, wybudowany został przez Karla Friedricha Schinkla, niemieckiego architekta, urbanistę, malarza¹⁸, tego, który przecież stworzył „nowy Berlin”. W wykazie miejscowości brakuje takich haseł, jak: Krajenka, Zakrzewo i Łędyczek – kiedyś noszący przydomek naj-

¹³ Jolanta SZALKOWSKA-ŁOŚ, Józef ŁOŚ, *Zakrzewska Osada. Cmentarzysko kultury pomorskiej i wielbarskiej na Pojezierzu Krajeńskim* (Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne, t. 2), Bydgoszcz–Pętkowice 2013.

¹⁴ Dla ziemi złotowskiej zob. chociażby: Heinrich REINECKE, *Die Ringwälle des Kreises Flatow*, Heimat-Kalender für den Kreis Flatow, 1928, s. 35–46; Jerzy OLCZAK, Kazimierz SIUCHNIŃSKI, *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1, Poznań 1966; A. KOKOWSKI, *Przygoda*, s. 340–362.

¹⁵ Z wielu przytaczamy te najbardziej uporządkowane i przystępne: Otto GOERKE, *Der Kreis Flatow in geographischer, naturkundlicher und geschichtlicher Beziehung dargestellt*, Flatow 1918, passim; Franciszek MAMUSZKA, Jerzy STANKIEWICZ, *Zabytki województwa koszalińskiego. Powiat złotowski. Wykaz zabytków zarejestrowanych w r. 1958*, Zapiski Koszalińskie, 1960, nr 5, s. 54–66.

¹⁶ W zestawieniu literatury znajdują się przecież dwa przewodniki po ziemi złotowskiej: Włodzimierz ŁĘCKI, Piotr MAŁUŚKIEWICZ, Jacek WALKOWSKI, *Walcz, Złotów i okolice. Przewodnik*, Poznań 1973; Antoni ŚMIGIELSKI, *Złotów* (Wielkopolska Biblioteka Krajoznawcza, t. 9), Poznań 1995.

¹⁷ Oprócz cytowanych w leksykonie pozycji nie można zapomnieć o opracowaniu: Carl F. BRANDT, *Die Kath. Pfarrkirche zu St. Marien Himmelfahrt in Flatow*, Flatow 1927.

¹⁸ Andreas BERNHARD, *Karl Friedrich Schinkel. Führer zu seinen Bauten*, Bd. 2: *Von Aachen über die Mark Brandenburg bis Sankt Petersburg*, München–Berlin 2006, s. 114.

mniejszego miasta świata. Na miejsce w leksykonie zasługują również obiekty pałacowe z Radawnicy czy Chlebna koło Łobżenicy¹⁹. „Dom Polski” z Zakrzewa znalazł w publikacji należne miejsce, ale przecież nie mniejsze znaczenie dla Polaków mieszkających w Złotowie miał „Dom Polski” wykupiony i prowadzony ich wysiłkiem w tym mieście. Natomiast wpisując się w tembr patriotyczny leksykonu, należałoby zdecydowanie umieścić hasło „Pomnik Piasta”²⁰, długo pierwszego w całym kraju takiego monumentu, znakomitego artystycznie i ważnego emocjonalnie. Brakuje również hasła o obozie w Potulicach w latach wojny, jak i po 1945 r., chociaż w wykazie publikacji jest opracowanie na ten temat.

W końcu ostatni dział, zatytułowany *Organizacje*, powinien nosić tytuł „Organizacje polskie”, gdyż nie ma w nim słowa o tych niemieckich, istotnych dla rozwoju regionu, dbających o promowanie sportu czy po prostu kulturę. Brak w zestawieniu Grenzmarkische Gesellschaft zur Erforschung und Pflege der Heimat jest zdumiewający²¹. Jednak pominięcie w tym wykazie dwóch, niezwykle ważnych instytucji dbających o podtrzymanie polskości: złotowskiego Banku Ludowego, zwanego polskim, oraz Spółdzielni „Rolnik”, będącej ostoją ekonomiczną tej części Krajny, to już poważne niedopatrzenie. Nie ma też słowa o Związku Towarzystw Szkolnych, dzięki któremu polskie dzieci miały dostęp do polskich szkół – tutaj ważny byłby ich wykaz; o złotowskim Towarzystwie Śpiewaczym im. św. Cecylii, Stowarzyszeniu Polskiej Młodzieży Męskiej czy Polskim Klubie Sportowym „Sparta” w Złotowie²². Skromne w treść hasło *Związek Polaków w Niemczech* wygląda jak wstydlive przyznanie się do funkcjonowania niezwykle sprawnej organizacji, dbającej o szkolnictwo, kulturę, sport i podtrzymanie tradycji.

W zamieszczonych hasłach można też doszukać się rażących błędów. W krótkim, poświęconym Muzeum Ziemi Złotowskiej, potraktowanym nie wiedzieć czemu jako „organizacja”, znalazło się ich bardzo dużo. Pojawia się informacja o wywiezieniu w 1935 r. zbiorów do „Schneidemühle”, co jest potrójną nieprawdą, gdyż po pierwsze – nie ma takiej miejscowości, jest natomiast Schneidemühl (Piła – wtedy stolica prowincji); po drugie – wywieziono tylko najefektowniejsze zabytki archeologiczne, zastępując je kopiami, a wydarzyło się to w roku 1932; po trzecie – nie złożono ich też w Grenzland Museum, gdyż taką nazwę nosiło ono dopiero od września 1939 r., ale w Landesmuseum

¹⁹ Autorom ułatwiłoby zadanie sięgnięcie do książki: Jerzy JELONEK, *Perły Krajny Złotowskiej. Krajobraz – ludzie – zabytki – sąsiedztwa* (Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej), Złotów 2010.

²⁰ A. KOKOWSKI, *Złotów*, s. 147–157.

²¹ A. KOKOWSKI, W. NIEMIROWSKI, op.cit., s. 389–395.

²² Można tu wskazać na teksty zamieszczone w Internecie: https://zlotow.pl/Szlak_Znaku_Rodla_w_Zlotowie.html [dostęp z 20 X 2019 r.].

der Grenzmark Posen-Westpreußen, które wtedy (i przez długie lata następne) było muzeum *stricte* archeologicznym²³. Warto też zauważyć, że przedwojenne muzeum powiatowe nie powstało staraniem „starosty Janessena”, ale dra Kurda (Curda) Janssena, który kierował złotowskim muzeum do roku 1929.

Powyższe niedociągnięcia tłumaczy załączona bibliografia licząca 257 pozycji. Tylko 34 z tego wykazu dotyczą bezpośrednio Krajny złotowskiej, z czego trzy są wskazaniem tytułów legend (*sic!*) ze zbioru pod redakcją Małgorzaty Chołodowskiej i Jowity Kęcińskiej²⁴, a jedna to maszynopis bez podania miejsca przechowywania. Uwzględniono co prawda dwie publikacje Lecha Bończa-Bystrzyckiego o złotowskiej farze, dwie pozycje Józefa Borzyszkowskiego, Władysława Brzezińskiego o gwarze wsi Podrózna, Ottona Goerkego, Wojciecha Kokowskiego o „polskich szeregach”, dwie Ryszarda Kukiera o Krajinie złotowskiej, Zachariasza Kruży o Górcie Klasztornej, Mathiasa Niendorfa, Jana Niedźwiedzkiego o „krótkim zarysie stanu kultury ludowej Krajniaków...” (*avec toutes proportions gardées*, ale wnosząca niewiele), Edmunda Osmańczyka o ks. Domańskim, Marii Polakiewicz o pokarmach, Romana Skiby o misterium pasyjnym – dużo za mało przecież; ale za to wykazano 12 pozycji z dorobku J. Kęcińskiej-Kaczmarek, gdzie są starannie rozbite na elementy składowe teksty związane z *Małym słownikiem gwar krajeńskich* i z tomu *Krajeńskie ścieżki* pod jej redakcją, wydanego w Złotowie w 2011 r. Sądząc po liczbie, dla niezorientowanych, autorka ta urasta do rangi jednej z najważniejszych badaczek Krajny, o ile nie postaci w tym zakresie wiodącej. W tym kontekście pominięcie w bibliografii kapitalnej serii niezwykle ważnych dokumentów o wielokulturowości Złotowa, realizowanej pod redakcją Zofii Korpusik-Jelonkowej, *Złotów nasz i wasz*, zasługuje na głośny głos sprzeciwu.

Zamiast leksykonu Krajny otrzymaliśmy zatem pozycję książkową o stosunkowo wysokim nakładzie, będącą tak naprawdę próbą ułożenia leksykonu Krajny wschodniej, z wyraźnym naciskiem na gwarę, zwyczaje i obrzędy oraz polskie dziedzictwo kulturowe. Ta nieporadność i jednostronność wprowadzi w błąd każdego, kto chciałby otrzymać obraz tej niezwyklej krainy, jaką jest naznaczona wielokulturowością Krajna.

Listę nieuwzględnionych haseł rzeczowych i biograficznych można by było poszerzać w nieskończoność. Nie to jest przecież naszym celem, bo każdy z czytelników stworzyłby z łatwością dla niej listę konkurencyjną. Chodzi jednak o to, aby leksykon – jako uporządkowany zbiór wiedzy na określony tytu-

²³ Przykładowo: A. KOKOWSKI, *Przygoda*, s. 89–105; idem, *Kreismuseum Flatow (Złotów) – Provinzmuseum Schneidemühl (Piła). Nieznane dzieje archeologicznych zbiorów muzealnych w dawnej prowincji Grenzmark Posen-Westpreussen*, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. 47: 2011, s. 345–364; idem, W. NIEMIROWSKI, op.cit., s. 330–368.

²⁴ *Legenda o źródłach Głomi. Podania i legendy Krajny*, opr. Małgorzata CHOŁODOWSKA, Jowita KĘCIŃSKA, Złotów 2003.

łem temat – oddawał w miarę możliwości pełnię jego obrazu i był obiektywny historycznie.

Najlepsze w leksykonie są barwne fotografie, szczególnie pokazujące przyrodę. Sama redakcja wydania pozostawia wiele do życzenia. Przywoływane w bibliografii artykuły i fragmenty prac zbiorowych nie informują o stronach, na jakich można je odszukać. W biogramie Teodora Górskiego (s. 60–62) uparcie przywołuje się miejscowość w brzmieniu Schneidemühle (najpewniej autorowi chodziło o niemiecką nazwę Piły – Schneidemühl) i wpleciono tam wiele szczegółowych informacji niemających związku z opisywaną osobą. Jan Ornass ewakuował się nie do Rachania (bo to dzisiaj wschodnia Ukraina), ale do Rachań, itd., itp. Redakcja doszła też do ekstrawaganckiego wniosku, że porządek alfabetyczny haseł nie ma znaczenia. W ogóle wygląda na to, że zespół miał więcej pieniędzy niż pomysłów, bo do tekstu liczącego 174 strony zafundował nam 25 stron indeksu zawartości, może dlatego, by wybrnąć ze wskazanego nieporządku alfabetycznego.

We wstępie do czytelników autorzy wskazują głównego adresata dzieła, którym jest młodzież. Myślimy, że właśnie przed młodzieżą należy to wydawnictwo skrzętnie skrywać, chyba że będzie to młodzież Krajny południowo-wschodniej. Wtedy jednak trzeba zmienić jego tytuł. Ocena *Leksykonu Krajny*, zwłaszcza dla części złotowskiej, nie może być więc pozytywna. Innymi słowy, w tej postaci *Leksykon* nie powinien być się ukazać.

Nadesłany 13 VIII 2019

Nadesłany po poprawkach 20 IX 2019

Zaakceptowany 24 X 2019

Prof. dr hab. Andrzej Kokowski
Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: berig1@gazeta.pl
ORCID ID: 0000-0001-7275-4395

Prof. dr hab. Joachim Zdrenka
Instytut Historii
Uniwersytet Zielonogórski
e-mail: j.zdrenka@ih.uz.zgora.pl
ORCID ID: 0000-0001-8702-6454

BIBLIOGRAFIA

Bernhard, Andreas. *Karl Friedrich Schinkel. Führer zu seinen Bauten*, vol. 2: *Von Aachen über die Mark Brandenburg bis Sankt Petersburg*. München, Berlin: Deutscher Kunstverlag, 2006.

- Brandt, Carl F. *Die Kath. Pfarrkirche zu St. Marien Himmelfahrt in Flatow*. Flatow: Verlag: Buchhandlung Erich Hoffmann, Inh. P. Lach, 1927.
- Brandt, Carl F. *Flatau. Ein Heimatbuch für Schule und Haus*. Flatow: Die Grenzmark, 1926.
- Chołodowska, Małgorzata and Jowita Kęcińska, eds. *Legenda o źródłach Głomi. Podania i legendy Krajny*. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2003.
- Gardawski, Aleksander and Jan Kowalczyk, eds. *Wczesna epoka brązu*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Goerke, Otto. *Der Kreis Flatow in geographischer, naturkundlicher und geschichtlicher Beziehung dargestellt*. Flatow: Kreis Ausschusse des Kreises Flatow, 1918.
- Janssen, Curd. "Der Kreis Flatow im Wandel der Zeiten." *Heimat-Kalender für den Kreis Flatow* 11 (1927): 33–36.
- Jelonek, Jerzy. *Perły Krajny Złotowskiej. Krajobraz – ludzie – zabytki – sąsiedztwa*. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2010.
- Kokowski, Andrzej. "Friedrich Holter – ein fast vergessener Prähistoriker." In *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts. Interaction without borders. Exemplary archaeological research at the beginning of the 21st century*, vol. 2, edited by Berit V. Eriksen, Angelika Abegg-Wigg, Ralf Bleile and Ulf Ickerodt, 863–876. Schleswig: Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, 2017.
- Kokowski, Andrzej. "Kreismuseum Flatow (Złotów) – Provinzmuseum Schneidemühl (Piła). Nieznane dzieje archeologicznych zbiorów muzealnych w dawnej prowincji Grenzmark Posen-Westpreussen." *Fontes Archaeologici Posnanienses* 47 (2011): 345–364.
- Kokowski, Andrzej. *Przygoda z archeologią, czyli najstarsze dzieje Krajny Złotowskiej (do czasów lokacji miasta Złotowa)*. Warszawa: Wydawnictwo „Trio”, 2011.
- Kokowski, Andrzej. *Robert Liebig – archeolog amator z Wielkopolski – Ein Amateurarchäologe aus Großpolen*. Lublin: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2016.
- Kokowski, Andrzej. "Z badań nad historią wielkopolskiej archeologii. Dr Friedrich Holter." *Fontes Archaeologici Posnanienses* 53 (2017): 303–330.
- Kokowski, Andrzej. *Złotów. Opowieść o małym miasteczku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012.
- Kokowski, Andrzej and Wieńczysław Niemirowski. *Na tropie zaginionych odkryć. Archeologia w prasie regionalnej byłej prowincji Grenzmark – Posen-Westpreußen. Auf den Spuren von verlorenen Entdeckungen. Die Archäologie im Spiegel der Presse der ehemaligen Provinz Grenzmark – Posen-Westpreußen*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016.
- Lanske, Herbert. "Rektor Otto Goerke." In *Heimatbuch für den Kreis Flatow, Grenzmark Posen-Westpreußen, Provinz Pommern*, edited by Friedrich J. Wilckens and Arnold Braun, 243–244. Wittingen: Karl Neef, 1971.
- Łaniecki, Sławomir, ed. *Leksykon Krajny*. Bydgoszcz: Rekol sp. z o.o., 2018.
- Łęcki, Włodzimierz, Piotr Maluskiewicz and Jacek Walkowski. *Wałcz, Złotów i okolice. Przewodnik*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1973.

- Mamuszka, Franciszek and Jerzy Stankiewicz. "Zabytki województwa koszalińskiego. Powiat złotowski. Wykaz zabytków zarejestrowanych w r. 1958." *Zapiski Koszalińskie* (1960) issue 5: 54–66.
- Olczak, Jerzy and Kazimierz Siuchniński. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, vol. 1. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1966.
- Poczajowiec, Witold. "Ech, ty życie! Wspomnienie o ojcu, Bazyliem Poczajowcu." In *Złotów nasz i wasz*, vol. 3, edited by Zofia Korpusik-Jelonkowa, 129–252. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2014.
- Reinecke, Heinrich. "Die Ringwälle des Kreises Flatow." *Heimat-Kalender für den Kreis Flatow* 12 (1928): 35–46.
- Ruta, Rafał. "Richard Frase (1894–1945) – pionier badań przyrody okolic Piły." *Kronika Wielkopolski* (2007) issue 3 (123): 33–46.
- Ruta, Rafał. "Richard Frase (1894–1945) – Pionier und Naturschutzforscher der Umgebung von Schneidemühl." *Schneidemühler Heimatbrief* (2008): 12–15.
- Schäfer, Klaus. "Die Śmiardowo Kultur. Ein Beitrag zur frühen Bronzezeit in Nordwest Polen." *Archeologia Polski* 35 (1990): 57–86.
- Schäfer, Klaus. *Die Schmirtenauer Kultur. Zur Ordnung der frühen Bronzezeit im Netze-Warthe-Raum*. Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 1987.
- Schmitt, Friedrich W. *Der Kreis Flatow*. Thorn: Druck und Verlag von Ernst Lambeck, 1867.
- Szałkowska-Łoś, Jolanta and Józef Łoś. *Zakrzewska Osada. Cmentarzysko kultury pomorskiej i wielbarskiej na Pojezierzu Krajeńskim*. Bydgoszcz: Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego, Pękowo: Wydawnictwo i Pracownia Archeologiczna Profil-Archeo Magdalena Dziegielewska, 2013.
- Śmigielski, Antoni. *Złotów*. Poznań: WBP, 1995.
- Zdrenka, Joachim, ed. *Flatow in den Augen von Erich Hoffmann. Menschen – Fakten – Anekdoten der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2007.
- Zdrenka, Joachim, ed. *Kreis Flatow am Scheideweg 1918–1922*. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2008.
- Zdrenka, Joachim, ed. *Kronika Złotowa i okolic*, vol. 1: *Lata 1800–1900*. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2009.
- Zdrenka, Joachim, ed. *Kronika Złotowa i okolic*, vol. 2: *Lata 1901–1920*. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2010.
- Zdrenka, Joachim, ed. *Kronika Złotowa i okolic*, vol. 3: *Lata 1921–1952*. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej, 2011.
- Zdrenka, Joachim. *Żydzi powiatu złotowskiego (1859–) 1874–1945 / Juden des Landkreises Flatow (1859–) 1874–1945*. Złotów: [s.n.], 2013.